

Szocializmus, avantgarde, irodalom

Megjegyzések két tanulmánykötethez*

Nemrégiben az *Igaz Szó* irodalmunk szocialista hagyatékának szentelt különszáma figyelmeztetett: bár kiadóink, folyóirataink és irodalomtörténészeink rengeteget tettek azért (főleg az utóbbi időben), hogy két világháború közötti szocialista irodalmunk termékeit — értékelve és értelmezve — hozzáférhetővé tegyék a mai olvasó számára, egy percig sem feledkezhetünk meg arról, hogy a munka java még hátra van. Még mindig kevés a szocialista irodalmat mint irodalomtörténeti, szociológiai, ideológiai, esztétikai jelenséget vizsgáló tanulmányok száma; de ezen túlmenően, egyelőre egy sor rész-probléma sem eléggé tisztázott: a húszas évek avantgarde-törekvései miképpen, milyen mértékben segítették a szocialista irodalom kibontakozását? a „tisztá osztályvonal“ irodalmának melyek voltak belső változásai, fejlődési irányai? milyen előjelűek voltak kapcsolatai a népi és polgári radikális írók törekvéseivel? Végül is mekkora volt a súlya, szerepe két világháború közötti irodalmunk egészében?...

Ezek után érthető, hogy fokozott érdeklődéssel olvassunk minden tanulmányt, adatközlést, mely az összefoglaló mű(vek) felé egyengeti az utat — különösen az egykori fül- és szemtanúkat, hiszen értékes, egyébként pótolhatatlan adalékokkal járulhatnak hozzá a kutatáshoz. Ezért örülünk Csehi Gyula, Méliusz József, Nagy István minden újabb cikkének, visszaemlékezésének, s hasonló várakozással vetjük kezünkbe Jordáky Lajos és Sóni Pál majdnem egyidőben megjelent tanulmányköteteit is. Kettejük közül inkább Jordáky mondhatja el magáról, hogy közvetlen (és tegyük hozzá: egyik exponált) részvevője volt a korabeli szocialista mozgalomnak — így néhány írása az élménybeszámoló erejével (is) hat; Sóninél a viszonylagos élményhiányt a kutató szenvedélye és az interferenciák felfedésének vágya pótolja, s míg Jordáky a szocialista irodalmat elsősorban mint irodalomszociológiai jelenséget vizsgálja, ő inkább a műközpontúság elvét az irodalomtörténeti kutatásba bekapcsoló szemlélet felé hajlik. A két kötet együttes tárgyalását az is indokolja, hogy a szocialista irodalommal foglalkozó tanulmányaik mintegy kiegészítik egymást: Jordáky főleg a sajtótörténeti és mozgalmi vonatkozásokkal foglalkozik, Sóni viszont szocializmus és avantgarde kapcsolatát, azaz a szocialista irodalom keletkezéstörténeti és esztétikai kérdéseit tárgyalja.

Érdemes tehát megkísérelnünk leírni, hogy a két könyv (párhuzamos) előlvasása után milyen kép alakul ki bennünk két háború közötti szocialista irodalmunkról.

A formák forradalma és a negyedik rend

„A művészet nem lehet többé egy töredék osztály ebéd utáni csemegéje.“

A Bartalától vett idézet természetesen csak így, a szövegösszefüggésből kiszakítva jelenti azt, amit jelent; egyébként az *Uj művészet elé* című cikkének, akár csak akkori verseinek, nem túl sok köze van sem a tulajdonképpeni avantgardizmushoz, sem a szocialista irodalom programjához. Némileg helyesbítve: bár Bartalis sosem volt valamely izmus híve vagy követője, idézett cikkében mégis egy egész sor avantgarde-törekvést fogalmaz meg. Figyelembe véve a húszas évek

* Jordáky Lajos: Irodalom és világnézet. Cikkék, tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973; Sóni Pál: Avantgarde-sugárzás. Modern törekvések a romániai magyar irodalomban. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

első fele irodalmi életének meglehetősen bonyolult képét, Bartalis szövegét jellemzőnek tekinthetjük, hiszen ez volt az az időszak, amikor — az indulás kaotikus lázában — egész sor irodalmi jelenség veszi kezdetét, alakul mássá, vagy éppen tűnik el, szinte máról holnapra.

Mindemellett a korszak két, világosan elkülöníthető irányzata a konzervatív akadémizmus és a polgári radikalizmus; többnyire ezt a két szemléletet tükrözik a jelentősebb folyóiratok is. A „kísérletező szocialista irodalom“ egyrészt még nem különül el teljesen a polgári radikális irodalomtól, másrészt — Jordáky szavait használva — „csaknem egy évtizeden át (1920—1930) kísérletező folyóiratok és a munkáspártok lapjainak hasábjain tengődik“. Hasonlóképpen az avantgardizmusnak sem sikerül betörnie az élvonalba, mivel éppen az új helyzet diktálta feladatokra reagál a legkevésbé, a transzilvánizmussal meg éppen hadilábon áll. Továbbá úgy tűnik — Sóni tanulmányaiból legalábbis (bár ő sehol sem mond ilyesmit) az szűrhető ki —, hogy jelentősebbek, fajsúlyosabbak az avantgarde mozgalmakat ismertető, elemző írások, mint maguk a szépirodalmi termékek. Ennek persze több oka is van, melyeknek elemzése már nem tartozik ide. Fontos viszont, hogy az avantgarde irányzatok legjobb művelői „szocialista alapállásúak“ is egyszerűsrimd; Antal János, Becski Andor, Becski Irén, Kahána Mózes művei meg Szántó György *Az ötszínű ember* című regénye érdemelnek megkülönböztetett figyelmet ebből a szempontból. Sóni Pál idézi is néhány versüket, az „avantgarde poétikai modell“ meglétét is kimutatja bennük, csupán az avantgarde forma és a versekben megnyilvánuló hangsúlyozott baloldaliság kapcsolatának konkrét mibenlétét nem elemzi kellőképpen, illetve ezt inkább csak tartalmi szinten végzi el. Letagadhatatlan érdeme viszont, hogy annyi deklaratív jellegű kijelentés után, ő végre esztétikai módszerekkel igyekszik bizonyítani az expresszionizmus, aktivizmus és a szocialista elkötelezettség irodalmi egymáshatását.

A húszas évek végére az avantgarde majdnem minden pozícióját elveszti (nemcsak nálunk, Európában is), de „bukása“ tulajdonképpen az elszigeteltség megszűnését, eredményeinek az irodalomba való fölszívódását jelenti. Másrészt, híveinek sorában addigra már megtörtént a polarizáció, Sóni szavaival: „a stíluskérdésekről a magatartás kérdésére tevődött át a hangsúly“, vagyis arra, hogy a „formák forradalmárai“ vállalják-e a negyedik rend eszményeit, harcát, vagy pedig az anarchia megszállottjaitként vesznek bele az iránytalanságba. Egész a harmincas évek elejéig a szocialista irodalom sem mutat fel jelentős műveket (itt csak a szépirodalomról beszélünk!); ennek egyik oka nyilván az, hogy a szocialista írók fokozatosan kiszorultak a polgári folyóiratok hasábjairól, a mozgalmi lapok pedig általában rövid életűek, s különben sem a szépirodalomra való figyelmük volt az elsőrendű feladatuk. Ezek után érthető, hogy „nem az írók szervezkednek, szervezni kell őket“ (Jordáky), s ez hamarosan meg is történik: Gaál Gábor alakítja ki belőlük a *Korunk* munkatársi gárdáját.

A szocialista irodalom nagykorúságának kezdetét Szilágyi András regényének megjelenésétől számíthatjuk (1930); nem elhanyagolható tény, hogy az *Új pásztor* írója számottevő avantgardista múlttal rendelkezik, s regényében is föllelhetők az avantgarde hagyomány sajátosságai. Rajta kívül még csak Méliusz egyértelműen avantgardista, Salamon Ernő és Korvin Sándor költészetében kinyomozható ugyan valamelyes avantgarde-hatás, de ennek vajmi kevés a jelentősége, Nagy István írásművészetének viszont már semmi köze az avantgarde-hoz.

A harmincas évek elejétől már legfennebb kis kiterőkkel visz az út a *Vásárhelyi Találkozó* és az *Erdélyi Enciklopédia* megvalósult néprfront-eszméjéig; erről a periódusról érdemes elolvasni Jordáky kitűnő visszaemlékezését (*Irodalmi élet és társadalom (1935—1940)*).

Eredmények és tanulságok

Ha mármost megpróbáljuk értékelni a két könyvet, a két teljesítményt, ezt csak a tárgykörünket közvetlenül érintő tanulmányaikkal tehetjük, legalábbis igyekeznünk kell nem túlságosan elkalandozni tőlük. Mindkét könyv esetében terjedelmüknek valamivel több mint a fele foglalkozik az avantgarde vagy a szocialista irodalom problémakörével, nevezetesen Jordáknál az *Adalékok a szocialista irodalom történetéhez* gyűjtőcím alá sorolt cikkek, Sóninél pedig *Az avantgarde — folyóirataink tükrében, az Avantgarde és szocialista eszmeiség* című fejezetek, valamint *A líra* című fejezet harmadik része (*Adalékok az avantgarde líra esztétikájához*) és a kötetzáró cikk, a *Mérleg*.

Sóni „a szokottnál szélesebb keretek közt“ vizsgálja az avantgarde-jelenséget, s ez nem is válik hátrányára, főleg ott, ahol a szocialista irodalmi törek-

vések és az avantgarde interferenciájáról ír. A *Napkelet*, a *Genius* és *Új Genius*, a *Periszkop*, a *Jövő Társadalma*, a *Korunk* és a *Helikon* avantgarde-anyagait számbavevő tanulmányai forrásértékűek az irodalomtörténeti kutatás számára, s általában bármely jelenség, mű tárgyalásakor igyekszik egy-két új szemponttal hozzájárulni az eddigiekhez. Kötetének egészére viszont — saját szavai szerint — nagyon is jellemző, hogy „nézőpontját gyakran változtatja, időnként egyik vagy másik forrásának búvókörébe kerül, és nem tükröz egy következetes, ellentmondásmentesen kialakított koncepciót”. Ennek következtében az olvasó nemegyszer bizonytalanságban marad a tárgyalt művek valódi értékét illetően — vonatkozik ez különösen a két Tabéry-elemzésre. Ugyanígy, A *lira* című fejezet olvasásakor zavaróan hat a „modern”, „modernség” kategóriák értelmezéséből adódó eklektikus, mindent egy kalap alá vevő szemlélet. Esztétikai vizsgálódásainak félsikerét azonban ellensúlyozni látszik a korabeli irodalmi sajtót feltérképező törekvése, s az a képessége, mellyel a jelenségek egymáshatását, folytonosságát kimutatja.

Jordáky már említett tanulmánsorozata elsősorban adalékfeltáró és mozgalomtörténeti vonatkozásai miatt rendkívül figyelemre méltó. Hosszas levéltári és sajtótörténeti búvárkodás eredménye a szocialista munkásság Ady- és Petőfi-kultuszát felmérő, valamint a szocialista irodalom „őstörténetét” értékes adalékokkal gazdagító *Táncsics Mihály Kolozsváron* című írás; a Korvin Sándorról írt monografikus tanulmány pedig arról győz meg, hogy Jordáky biztonságosan tájékozódik az eszmetörténet és a szűkebb értelemben vett irodalomtörténet területein is. (Néha viszont fölöslegesen kísérletezik az esztétikai elemzéssel — az ilyesmi szemmel láthatóan „nem az ő műfaja”. Következtetései, megállapításai a tárgy természeténél fogva általában objektívebb érvényűek, mint a Sóniéi — ezt csupán az *Elvek és arcok* néhány kritikájáról nem mondhatjuk el.

Kissé leegyszerűsítve (de nem paradoxonnak szánva): ha Sónire az jellemző, *ahogyan* ír — Jordákya az, *amiről* ír. Ugyanis Sóninél többnyire az állítások bizonyításának a módja érdekes — Jordáknál elsősorban maga a tárgy.

S itt érdemes visszatérnünk néhány szó erejéig Jordáky könyvéhez. Mert igaz ugyan, hogy az *Adalékok a szocialista irodalom történetéhez* című fejezetet igen előkelő hely illeti meg a szakirodalomban, mégis, Jordákyt, a szocialista irodalom krónikását csak akkor ismerhetjük meg kellőképpen, ha a kötetbe felvett, felszabadulás előtti cikkeit összevetjük az utóbbi években írottakkal. Összesen öt rövidke cikk s egy tanulmány; a legkorábbi 1938-ból, a későbbiek 1942—43-ból valók. Mindenikük „harc közben” íródott, s ez nemcsak vitázó-polemizáló hangjukon érződik, hanem azon is, hogy a szocialista mozgalomban értelmiségivé vált szerző miről ír, mit tart időszerűnek a faszizmus éveiben. Eppen emiatt tekinthetjük ezeket a cikkeket a korabeli szocialista irodalom jellegzetes dokumentumainak, de semmiképpen sem porlepte, avult mondanivalójú írásoknak, amelyek legfennebb az irodalomtörténész számára jelentenek érdekességet.

Ismeretes, hogy a bécsi döntés után Erdélyben egy eszmeileg meglehetősen zavaros periódus következett, mely a szocialista írók soraiban is érezhető hatását. Nos, Jordáky azok közé tartozott, akik mindvégig megőrizték józanságukat; ha elolvassuk *Hagyomány, népi irodalom és kritika vagy A szellemi élet Erdélyben (1920—1940)* című írásait, könnyen meggyőződhetünk erről. Ez utóbbi tanulmány különösen fontos, főleg a bécsi döntés utáni ál-transzilvanizmust bíráló passzusai miatt. De nem kevésbé jelentős az álnépiességet, az illúzióteremtő „hivatalos művészetet” leplező *Népiesség és valóság szemlélet a magyar filmművészetben* című írása — nem csoda, hogy a cenzúra annakidején nem engedélyezte megjelenését. És mai szemmel nézve is helytálló, amit Tamási Aron publicisztikájáról vagy Reményik Sándor egyébként konzervatív költészetének humanista tartalmáról mond.

Összevetve tehát régebbi keletű írásait a maiakkal, nyilvánvaló a következtetés: „az első könyvkiadóra” emlékező Jordáky lényegében ugyanaz, aki évtizedekkel ezelőtt a *Vásárhelyi Találkozó* állandó bizottsági tagja volt. Életpályája nem bővelkedik látványos fordulatokban; azok közül való, akik a történelem minden változásai, a megpróbáltatások közepette is hűek maradtak az Eszméhez. „Ez a könyv egy töretlen meggyőződés dokumentuma”, írja a fülszöveg, s valóban, az irodalomtörténeti teljesítményen túl ez a kötet legnagyobb erénye. Némely kitételével talán vitatkoznánk, de véleményét feltétlenül tisztelnünk kell, hiszen önmagához mindig következetes marad. És okulásul hadd idézzük még két mondatát, hiszen a bennük foglalt ítélet azóta is aktuális: „Az ordító és magyarázó irányzatosságot kifogásoljuk. A szocialista művészet valóságot kíván, de *művészetet* is egyben.” (Kiemelés tőlem — N.R.)

Számba véve most már az eredményeket (s a hiányosságokat is), egyik könyvet sem tekinthetjük befejezettnek. Nem a teljesítmények megkérdőjelezéséről van itt szó, csupán arról, hogy mindkét szerzőtől várjuk a folytatást. Sóni a tágabb összefüggések feltárásával, szempontjainak közös nevezőre hozásával, következőképp az avantgarde és a szocialista irodalom összefüggéseinek monografikus elemzésével maradt adósunk, Jordákytól pedig többek között azt a művet várjuk, melynek résztanulmányait az utóbbi időben publikálta: a két világháború közti szocialista sajtó történetét (hiszen az ő közléseiből tudjuk, hogy 1918 és 1940 között közel kétszáz a legális munkásmozgalmi lapok száma, az illegális kiadványoké pedig csupán az 1929—1935 közötti időszakban csaknem százra tehető).

Mindezt pedig azért, hogy elvégezhető legyen a Méíusz által sürgetett munka, „az »écriture«-be való behatolás”.

Németi Rudolf

Falusi írásbeliségünk értékes emlékei

Nem törlesztésnek, mint inkább nyitásnak szeretnénk tekinteni Imreh István közelmúltban megjelent munkáját.* A szerző a székely társadalom történetének sajátos kérdéscsoportját vizsgálja. A sepsi, csíkszeredai és udvarhelyi levéltárak anyagát, a szerencsés véletlen folytán kezébe került dokumentumokat szakember módján bírja szőlásra, s annak a gazdasági-társadalmi struktúrájának a vonásait igyekszik feltárni, amely a máramarosi román parasztság vagy a szász székek hasonló szervezeteivel együtt sajátos színtöltő volt Erdély történetének. E faluközösségek különböző nemzetiségű lakóinak rokonulása nem véletlen. Közös alap a szabadparaszti életforma, amelynek hagyományai a faluközösségek igyekeztek magukat körülbástyázni a feudalizmus fojtogatásával szemben.

A múlt történetírásának elfogultsága következtében azonban a legtöbb régi kötetben az említett színtöltő deformáltan tükröződött, s a székelyek küzdelmes élete bohókás romantika formájában jelentkezett. Imreh István figyelmét a székely faluközösség utolsó fázisának elemzésére összpontosítva, a „szürke hétköznapi társadalmi valóságának feltárásával” megismerteti azt az életformát, amelynek írásban rögzített vagy szájhagyományként élő normái hozzájárultak a természeti viszonyok mostohasága és a társadalmi igazságtalanságok folytán göröngyössé tett út járhatóbbá tételéhez. És mivel szerzőnk munkájában a székely múlt nem akármely aspektusával, hanem a társadalmi élet alapsejt-

jét képező faluközösség építményének rekonstruálásával foglalkozik, erőfeszítéseinek gyümölcseként kirajzolódik a valóságot tükröző kompozíció.

A kép hatóerejét növeli, hogy Imreh István semlegesíti magát a régebbi tanulmányokból sugárzó idillikus hangulat hatásától, de nem esik az ugyan-csak sötétítő „deheroizálás” bűnébe sem. Munkája mentes a befelé forduló öncélúságtól, s az olvasóban akarva-akaratlan megmozdítja az őszinte önvizsgálat érzését. A múlt tanulságai alapján felhívja a figyelmet jelen és jövő tenni-valóira:

„A feudalizmus hosszú évszázadait alapvetően jellemezte a kizsákmányolás, a sokak elnyomása a kevesek részéről, a szabadság hiánya és a tudatlanság, valamint a babonák uralma. Ebben a keretben a faluközösség, az egyszerű emberek kis csoportja kialakította — kemény sorsa csorításában — az egymáshoz tartozás, az egybebúvás szükségének tudatát, az egymásért való felelősségvállalást.

Ösökről és faluközösségről szólván, ezt a hagyatékot szeretnők átnyújtani azoknak, akik önmagukban is keresni kívánják népük történeti-társadalmi örökségét, és munkálni akarják jövőndőjét. Mert megtalálható közös vonás, és így élő történelem, nemcsak a hasonlóan ejtett szó, a nyelvi örökség, a színek és ízek ifjúkori emléke és annyi más eleme élményvilágunknak, hanem a szokások, a hitek, az ítéletek és az ezekben megtestesült értékrend is, amely főhelyre teszi a talán legemberibbet: az egymásért való felelősség tudatát.”

Tartalmi vonatkozásaim túlmenően a szóban forgó munka figyelmünket egy általános jellegű módszertani problémára

* A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadaiból. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közzéteszi Imreh István. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.